

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 336.7

JEL classification: B 13, B 19, B 31

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.02.176>

Ірина ЧИРАК,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та економічної теорії,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: chyрак.iryна@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1593-7042>

РОБЕРТ ОУЕН: ПІДПРИЄМЕЦЬ, ЕКОНОМІСТ-ТЕОРЕТИК І ФАНТАСТ (ДО 350-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Чирак І. Роберт Оуен: підприємець, економіст-теоретик і фантаст (до 350-річчя з дня народження). *Вісник економіки*. 2021. Вип. 2. С. 176–192. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.02.176>

Chyrak, I. (2021). Robert Owen: pidpriyemets, ekonomist-teoretyk i fantast (do 350-richchia z dnia narodzhennia). [Robert Owen: businessman, economist-theorist and science fiction writer (to the 350th anniversary of his birth)]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 2021, 2, P. 176–192. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.02.176>

Анотація

Вступ. Роберт Оуен є дуже помітною особою в історії економічної думки на початку XIX ст. в Англії. Його обдарованість яскраво проявилася в якості економіста-теоретика і в організаційних здібностях, які дозволили Оуену здійснити серйозні вдосконалення у текстильному виробництві.

© Ірина Чирак, 2021.

Мета. Узагальнити економічні погляди видатного економіста у єдності з його експериментальною та реформаторською діяльністю у виробництві з метою створення «ідеальної трудової общини», яка дозволить удосконалити світ капіталізму, забезпечити високі прибутки підприємцям і заможне життя найманих працівників. Проаналізувати погляди вченого на шляхи і засоби створення майбутнього суспільства.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез, індукція та дедукція, які використовувалися для оцінювання поглядів та рекомендацій науковця щодо удосконалення суспільних відносин; історичний – для розуміння причин і суті еволюції поглядів на суспільство та важливості морального й освітнього виховання населення; позитивний і нормативний – для дослідження спільних і відмінних рис у поглядах на майбутній суспільний устрій у представників утопічного соціалізму.

Результати. Досліджено великий масив праць Р. Оуена і з'ясовано, що його соціальна утопія та реформаторська діяльність мали суперечливий характер, його «проекти» переважно були нереальними, проте суттєво вплинули на робітничий та профспілковий рух в Англії і на розвиток економічної думки. З'ясовано, що вчений вважав приватну власність причиною багаточисленних злочинів і нещасть. Вияснено, що Р. Оуен зосередився на намаганні здійснити практичні перетворення, виробити конкретні пропозиції щодо перебудови суспільства, покращити умови праці та побуту робітників. Можливість покращення умов життя найманих робітників вбачав в організації общинної праці, дієвість якої випробовував під час знаменитого експерименту у Нью-Ленарку. На переконання Р. Оуена, гарне суспільство має базуватися на наукових основах і управлятися за допомогою простих і здорових принципів рівності й справедливості.

Перспективи. Перспективність здійснення подальших досліджень полягає у більш глибокому та детальному аналізі окремих праць відомого економіста, що дасть змогу зрозуміти логіку його мислення і дати більш об'єктивну оцінку вкладу Р. Оуена в розвиток світової економічної думки.

Ключові слова: експеримент у Нью-Ленарку, ідеальна промислова община; кооперативна община; трудова община; фабричне законодавство; трудові гроші; базар справедливого обміну; риси моделі ідеального суспільства.

Формули: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 18.

Iryna CHYRAK,

PhD (Economics), Associate professor,
Associate Professor of Economics Department,
West Ukrainian National University,
11 Lvivs'ka St., Ternopil city, 46009, Ukraine,
e-mail: chyrak.irynd@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1593-7042>

ROBERT OWEN: ENTREPRENEUR, THEOREMIST ECONOMIST AND SCIENCE FICTION WRITER (TO THE 350TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)

Abstract

Introduction. Robert Owen is a very prominent figure in the history of economic thought in England in the early XIX century. His talent was evident as an economist-theorist and in his organizational skills, which allowed Owen to make significant improvements in the textile industry.

Purpose is to generalize the economic views of a prominent economist in conjunction with his experimental and reformist activities in production in order to create an «ideal labor community» that will improve the world of capitalism, provide high profits for entrepreneurs and prosperous lives of employees. Analyze the views of the scientist on the ways and means of creating a future society.

Methods. The methodological basis of the study are such general scientific methods as analysis, synthesis, induction and deduction, which were used to assess the views and recommendations of the scientist to improve existing social relations; historical method – to understand the causes and essence of the evolution of views on existing society and the importance of moral and educational education; positive and normative methods – to study the common and distinctive features in the views of the future social order of the representatives of utopian socialism.

Results. A large number of works by R. Owen have been studied and it has been found that his social utopia and reformist activities were contradictory, his «projects» were mostly unrealistic, but same time had a significant impact on the labor and trade union movement in England and the development of economic thought. The scientist found that private property was the cause of many crimes and misfortunes. It was found that R. Owen had been focused on trying to make practical changes, develop specific proposals for the restructuring of society, improving working conditions and living conditions of workers. He saw the possibility of improving the living conditions of employees in the organization of community work, the effectiveness of which he tested during the famous experiment in New Lenark. According to R. Owen, a good society should be based on science and governed by simple and healthy principles of equality and justice.

Discussion. The prospect of further research lies in a deeper and more detailed analysis of individual works of the famous economist, that will help to understand the logic of his way of thinking and give a more objective assessment of the contribution of R. Owen in the development of world economic thought.

Keywords: experiment in New Lenark, an ideal industrial community; cooperative municipality; labor municipality; factory legislation; labor money; fair exchange market; features of the model of an ideal society.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 18.

Постановка проблеми. Історія суспільного розвитку довела, що погляди, підходи та проєкти окремих представників утопічного соціалізму до створення ідеального суспільства все ще актуальні. Намагання великих мислителів минулого втілити свої

задуми на практиці привертають увагу сучасних науковців. Багато слушних пропозицій щодо шляхів побудови «суспільства майбутнього» залишилися поза увагою і не використані на практиці. Зокрема, це стосується запропонованих ними нових форм і методів у сфері управління, обґрунтування необхідності співпраці суспільства та держави на демократичних засадах.

В сучасних реаліях України, коли особливої актуальності набувають питання організації діяльності окремих територіальних громад, заслуговують пропозиції Р. Оуена про доцільність створення самодостатніх громад, управляти якими мають не політичні комітети, а громадські організації. За допомогою останніх люди будуть забезпечені всім необхідним і вони сприятимуть виробленню найбільш ефективного напрямку розвитку господарства і талантів кожного індивіда. Саме таке управління, на думку Р. Оуена, має встановити порядки, за яких будуть створені умови, що гармонують із законами людської природи. Створення таких умов – це важливе завдання для сучасних управлінців, які мають запропонувати практичні підходи до встановлення партнерських взаємовідносин між суб'єктами та об'єктами державного управління, тобто формування розумного і справедливого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок, що науковці минулого та сучасного по-різному оцінюють здобутки видатного англійського вченого Роберта Оуена. На сьогодні переглядається утопічна думка, переоцінюються трактати і статті про ідеальне суспільство, знаходяться в них не лише «релікти божевільних сподівань», а й передчуття «нового мислення», яке так необхідне у ХХІ ст. Від різкого несприйняття теоретичних розробок і заперечення самої можливості використання досвіду у сфері державного управління А. Фульє [1] до підтримки багатьох задумів і схвалення їх запровадження на практиці В. Алексєєвим [2], що, на думку Ф. Кириляка [3], відкриває людям шлях до побудови розумного і справедливого суспільства. Пристальна увага приділяється дослідженню педагогічних ідей Р. Оуена. Зокрема, А. Мизгіна [4] відзначає, що, на переконання вченого, процес виховання дітей має відбуватися у тісній гармонії з природою і обов'язковою профорієнтацією в останні роки навчання, з виробленням у них навиків раціонального мислення і набуттям навиків, необхідних для подальшого життя. Символічна плата за навчання і виховання дітей розглядається як оплата за утримання школи, не як перепону, а як стимул до навчання і нагадування батькам і дітям про цінність школи. Водночас згідно з результатами дослідження ще немає глибокого аналізу праць Р. Оуена, особливо українських вчених.

Мета дослідження. Узагальнити економічні погляди видатного економіста у єдності з його експериментальною та реформаторською діяльністю у виробництві задля створення «ідеальної трудової общини», яка дозволить удосконалити світ капіталізму, забезпечити високі прибутки підприємцям і заможне життя найманих працівників. Проаналізувати погляди науковця на шляхи і засоби створення майбутнього суспільства на основі «трудових комун».

Результати дослідження. Найбільш відомим представником утопічного соціалістичного вчення на початку ХІХ ст. в Англії був Роберт Оуен (1771–1858). Він народився у сім'ї дрібного ремісника, у маленькому уельському містечку Ньютаун. Роберт змалку виявив великі здібності до навчання, ще учнем заробляючи на життя

репетиторством і допомагаючи учителю місцевої школи. Проте у школі він провчився недовго. Уже у дев'ятирічному віці Р. Оуен розпочав свою трудову діяльність у мануфактурній крамниці. Через рік самостійно відправляється до Лондона до старшого брата, який працював майстром на фабриці, і влаштовується на роботу. З 1787 р. живе у Манчестері. Саме тут відбувається стрімке професійне зростання юного Оуена, який проявив чималі здібності як компетентний знавець текстильного виробництва і до підприємництва. У 1800 р., після одруження на дочці фабриканта, стає співвласником фабрики у Нью-Ленарку, поблизу Глазго і суттєво удосконалює виробництво. Організаційні здібності Роберта отримують широке визнання і невдовзі він стає одним із директорів великої прядильної компанії. Саме з цього періоду розпочинається його діяльність як експериментатора і реформатора виробництва, спрямована на «ощасливлення людства шляхом порятунку його від капіталізму і приватної власності».

Свій знаменитий експеримент він здійснює у шотландській провінції у селищі Нью-Ленарк. На той час у селищі нараховувалося близько півтори тисячі населення, яке проживало у бараках біля великої паперово-прядильної фабрики. Переважну більшість мешканців селища становили безробітні кріпаки, звільнені в'язні і каторжники, а звичними повсякденними явищами були п'янство, сварки і бійки. Саме в цьому селищі Р. Оуен спробував створити «ідеальну промислову общину», здатну забезпечити не лише високі прибутки підприємцю, а й заможне життя найманих працівників. Успішній реалізації проекту сприяли міцна матеріальна база фабрики та ізоляція шотландської провінції, де знаходилося підприємство Оуена. За згодою інших співвласників він провів технічну реорганізацію на фабриці та запровадив соціальні заходи: скоротив робочий день зі звичних в Англії 12-14 до 10,5 годин, збудував для робітників зручне житло, покращив постачання продуктів та відкрив при фабриці магазин, у якому ціна товарів була на чверть нижчою, ніж в інших місцях, школу, ясла, дитячий садок, створив страхову касу взаємодопомоги, лікарняну касу, сформував народну дружину для підтримання громадського порядку тощо. За два роки підприємство вже приносило високі прибутки, реальні доходи робітників були значно вищі, ніж деінде, підвищилася їхня трудова і громадська активність. У відносно короткий строк Нью-Ленарк стає взірцевим селищем з населенням у 2,5 тисячі жителів, у якому зникли такі явища, як п'янство, крадіжки, бійки, поліція, кримінальні суди, потреба в благодійності та бідність. Коли в 1806 р. у зв'язку з кризою, що охопила бавовняно-паперову промисловість, фабрика на чотири місяці зупинилася, ніхто з робітників не був звільнений, як на інших підприємствах галузі, а навпаки вони отримували таку саму заробітну плату.

Все це викликало підвищений інтерес як до самого селища, так і до експерименту Р. Оуена не лише в Англії, а і у всій Європі. З результатами свого експерименту він і сам намагається ознайомити світ у своїй книзі «Новий погляд на суспільство, або Дослід про формування характеру» (1813) [5], яку розсилав багатьом державним діячам. Однак виявилось, що експеримент був успішний також завдяки неординарній особливості самого Оуена і став можливим завдяки ізоляції селища з одним підприємством. Після того, як Р. Оуен залишив Нью-Ленарк, там все повернулось до старого. Незважаючи на великий інтерес до тих перетворень, які були здійснені на фабриці у Нью-Ленарку,

сам Р. Оуен був ним не задоволений, адже наймані працівники, за його власними словами, залишалися «рабами», які лише знаходилися у більш сприятливих умовах.

Роберт Оуен є ініціатором «гуманного фабричного законодавства» і п'ять років веде наполегливу боротьбу за новий фабричний закон. У цей період за обмеження тривалості робочого дня і заборони праці дітей він написав статтю «Зауваження про вплив промислової системи» (1815) [6], де викладено враження від поїздок по фабричних районах Англії з метою вивчення становища робітників.

На основі його промови перед великими зборами політичних і громадських діячів, скликаних у 1816 р., для обговорення питань про допомогу робітникам, які потерпають від тяжкого безробіття, була написана «Доповідь, що надана Комітету Асоціації для полегшення становища промислових і сільськогосподарських робітників» (1817) [7], яку направили Комітету Палати общин парламенту, який займався законами про бідних. В 1819 р. Парламент ухвалив закон, але в значно меншому і викривленому вигляді, покращуючи лише умови праці жінок і дітей.

У 1820 р. Р. Оуен написав «Доповідь графству Ленарк про план полегшення суспільних страждань» [8], яка спрямовувалась комісії, створеній з метою знаходження способів полегшення скрути населення графства. Крім порад, спрямованих на вирішення цієї проблеми, він робить загальний виклад своїх соціальних ідей.

Після безрезультатних спроб удосконалити світ капіталізму Р. Оуен переходить на позиції соціалізму, висуваючи ідею «трудова комун» як первинних клітин майбутнього суспільства. Він робить також спробу реалізувати свої ідеї на практиці. Для цього він придбав у США (штат Індіана) велику ділянку землі і у 1825 р. заснував там комуністичну комуну «Нова гармонія», у якій виготовлений продукт розподілявся за зрівняльним принципом. На це було використано чотири роки життя і майже всі заощадження. У 1829 році Р. Оуен визнає невдачу цієї затії.

Після повернення до Англії Оуен займається активною громадською діяльністю, бере участь у робітничому, профспілковому і кооперативному русі, пропагує ідею перетворення суспільства на комуністичній основі. У 1832 р. він намагається реалізувати свою ідею «трудова грошей», яка швидко провалилася, а збитки від цього експерименту було покрито із власної кишені. У цей період він очолює кооперативний рух в Англії, бореться за покращення фабричного законодавства, бере активну участь у спробі створення першої національної профспілки.

Всі суспільні рухи, які відбувалися в Англії в інтересах робітничого класу і всі їхні досягнення у першій половині XIX ст. пов'язані з іменем Роберта Оуена. Обстоюючи свої ідеї, Р. Оуен видавав книги, журнали, писав статті, виступав з доповідями і лекціями перед багатьма аудиторіями, а також із зверненнями до уряду і громадських та політичних діячів. Протягом багатьох років він безуспішно намагався переконати англійський парламент і королеву Вікторію у корисності своїх проєктів. Помер Роберт Оуен у 1858 р. у Лондоні.

Роберт Оуен (1771–1958)

Видатний англійський гуманіст Роберт Оуен був талановитим підприємцем і головним представником утопічного соціалізму. Всі свої заощадження він витрачав на те, щоб досягти змін суспільного ладу, на організацію кооперативних спілок, в яких вбачав первинні клітини соціалістичного суспільства. Він є автором багатьох праць, зокрема, «Новий погляд на суспільство» (1813) [5], «Доповідь графству Ленарк» (1820) [8], «Виклад раціональної системи суспільства» (1830) [9], «Книга про новий моральний світ» (1836) [10] та інших.

Соціальна утопія Р. Оуена та його реформаторська діяльність мали суперечливий характер, були нереальними, проте здійснили суттєвий вплив на робітничий рух в Англії, діяльність профспілок і на розвиток економічної думки. Незважаючи на помилковість багатьох висновків і невдач експериментів, фантастичність і утопізм вчення, діяльність Р. Оуена відіграла важливу роль у розвитку суспільної думки.

Англійський утопічний соціалізм має певні особливості порівняно з французьким, оскільки в Англії капіталізм і класова боротьба були більш розвинуті. На відміну від утопічних «моделей» соціалізму Сен-Сімона і Шарля Фур'є, які були чисто абстрактними і відображали політ їхньої уяви, Роберт Оуен зосередився на намаганні здійснення практичних перетворень (наприклад він дав конкретні пропозиції щодо перебудови суспільства, покращення умов праці і побуту робітників). Він виступав проти всіх великих приватних власників, вважаючи, що новий суспільний лад може існувати без капіталістів, оскільки «приватна власність була і є причиною багаточисленних злочинів і нещасть, що відчуває людина, і вона може спричиняти невимірну шкоду для нижчих, середніх і вищих класів» [11, с. 22].

У працях Р. Оуен виступав як критик капіталізму, спираючись на класичну буржуазну політичну економію, зокрема на трудову теорію вартості Д. Рікардо. Він погоджувався з положеннями Д. Рікардо про те, що єдиним джерелом вартості є праця, і на основі цього робив висновки, що весь продукт повинен розподілятися лише між робітниками, а для цього необхідні радикальні зміни у суспільстві.

На думку Р. Оуена, в капіталістичному суспільстві вартість товару визначається не працею, а грошима, які є не природним, а штучним мірилом і викривлюють істинну величину вартості та приховують дійсні витрати праці на виробництво товарів. Це породжує таке становище, коли одні стають багатшими, а інші розоряються і жебракують. Домогтися справедливого розподілу цінностей, що створюються, можливо лише тоді, коли природним їхнім виміром буде праця, адже, на його думку, витратами виробництва є та кількість праці, яка втілена в товарі. Обмін одних предметів на інші має відбуватись відповідно до «витрат їх виробництва і за допомогою такого засобу,

який буде представляти їх цінність «реальну і незмінну». «Нове мірило, – писав Р. Оуен, – швидко подолає у суспільстві бідність і хамство... надасть можливість поступово покращувати умови існування всіх соціальних груп» [11, с. 208–212]. Виявляючи негативне ставлення до грошей як мірила вартості, вбачаючи в них корінь зла, він пропонував замінити їх так званими «трудовими грошима», які засвідчують кількість праці, затраченої виробником на виготовлення того чи іншого товару. Після того, як виробник виготовить товар, він отримує квитанцію, яку можна обміняти на інший товар, виготовлений за допомогою такої самої кількості праці.

Свої ідеї Р. Оуен намагався реалізувати на практиці через створення ним так званого «базару справедливого обміну» [11, с. 189, 190, 209, 303]. Проте на базар приносили лише неприбуткові товари, а за квитанціями вибирали лише те, що потім можна було вигідно перепродати. Такий базар швидко розпався через затовареність неприбутковими товарами і дефіцит ходових, які перепродувалися через справжні гроші.

Проект «трудових грошей» свідчить про те, що Р. Оуен не розумів природи вартості, адже вартість виступає як суспільне відношення між товаровиробниками і тому може проявлятися тільки через співставлення одного товару до іншого. Відповідно, не можна виміряти вартість безпосередньо робочим часом, адже її величина визначається не індивідуальними затратами праці, а суспільно необхідними. В концепції Р. Оуена субстанцію вартості помилково представлено в індивідуальній, а не суспільно необхідній праці.

Р. Оуен пропонував здійснити реорганізацію не тільки у сфері обігу, а й у виробництві шляхом створення «спілки виробництва». Важлива роль при цьому відводилась профспілкам, які повинні були б викуповувати у власників засоби виробництва і створювати власні кооперативні підприємства. Проте така ідея зазнала фіаско: у профспілок не вистачало засобів для купівлі фабрик, а капіталісти не мали бажання їх продавати.

Р. Оуен критикував капіталізм за погіршення становища робітників у зв'язку із запровадженням машин у виробництво. Він зазначав, що світ наповнений багатством та існують можливості його подальшого зростання, проте всюди панує бідність. Введення машин у процес виробництва веде до недоспоживання трудових мас, падіння рівня їх заробітної плати, скорочення внутрішнього попиту на предмети споживання, що є причиною економічних криз надвиробництва. Вихід із даної ситуації вбачав у переході до нового суспільного ладу, у якому не буде ні бідності, ні безробіття. І цей лад він називав соціалістичним, а його первинною клітиною вважав «кооперативну общину», в якій населення буде займатись як сільськогосподарською, так і промисловою працею [12, с. 235–260]. Важлива роль у процесі організації кооперативних общин відводилася державі, яка повинна була б надавати їм у кредит необхідні засоби.

Р. Оуен сподівався, що позитивний приклад окремих «кооперативних общин» призведе до суспільної кооперації суспільства. Проте всі кооперативи, які він створював в Англії і США або розпадалися, або перетворювалися на колективні підприємства капіталістичного типу.

Цікаві положення вчення Р. Оуена, які, на нашу думку, заслуговують особливої уваги, представлено в його працях, доповідях і зверненнях до урядів країн світу, видатних громадських і політичних діячів. Зокрема, у «Зауваженнях про вплив промислової системи» (1815 р.) [6] він констатує, що, з одного боку, промислове виробництво є джерелом національного багатства і прагнення до його збільшення породили любов до шкідливої розкоші серед значної групи людей, які раніше про неї не думали, а з іншого боку – воно формує у людей новий характер на основі принципу у вищій мірі несприятливого для загального добробуту і щастя окремих людей, що вестиме до негативних наслідків, а саме: до стану їх істинного пригноблення.

У «Доповіді, що надана Комітету Асоціації для полегшення становища промислових і сільськогосподарських робітників» (1817 р.) [7] наголошується, що безпосередньою причиною теперішньої бідності є знецінення людської праці, яке викликано широким введенням машин на фабриках Європи і Америки, зокрема в Англії. Використання машин на виробництві товарів зменшило їхню вартість і підвищило попит на них в таких масштабах, що це призвело до збільшення обсягів застосованої людської праці порівняно з тим, який застосовувався до машин. Першим наслідком введення машин було зростання приватного багатства і виникнення стимулів до подальших винаходів. Подальша заміна людської праці механічною неминує призведе до крайньої бідності усіх соціальних категорій. Тому уряди країн повинні знайти вигідні заняття для бідних і безробітних, при цьому, механізми повинні сприяти їхньому працевлаштуванню, а не заміняти працю найманих робітників.

На переконання Р. Оуена, план покращення умов життя бідних повинен передбачати спосіб захисту їхніх дітей від набуття поганих звичок і забезпечувати їм добрі навики, він має містити заходи, спрямовані на гарне виховання і освіту, надання відповідної роботи дорослим, правильне керівництво їх працею і споживанням, які б супроводжувалися максимальними вигодами для них самих і для суспільства загалом, створення умов, які б ліквідували непотрібні спокуси, і повною мірою погоджували їхні інтереси й обов'язки. Такі умови, на його думку, не можна створити для окремих осіб або сім'ї. Вони можуть бути створені лише для організації підприємства чисельністю від 500 до 1500 робітників. Такі заходи потрібно реалізовувати в державному масштабі. Необхідні ресурси для організації таких підприємств можна отримати шляхом консолідації фондів великих благодійних організацій або шляхом врегулювання порядку збирання податків на користь бідних [7].

Р. Оуен пропонує проєкт поселення робітників такого підприємства, яке має бути розташоване у формі квадратів. В них мають бути розміщені споруди (приміщення), яких достатньо для проживання 1200 осіб. Загальний розмір земельної ділянки від 1000 до 1500 акрів. Робиться деталізація розміщення всіх споруд. В центральній частині квадрата повинні розміщуватись приміщення, в яких знаходитимуться кухня, їдальня і все устаткування, необхідне для приготування і споживання їжі. Справа від них – споруда, в якій на першому поверсі знаходиться школа для малолітніх дітей, а на другому – читальня і приміщення для богослужіння. Наліво – споруда, де на першому поверсі знаходяться школа для дітей старшого віку і приміщення для комітету, а на другому поверсі – бібліотека і кімната для дорослих. Вільний простір між спорудами повинен бути відведений під площадки для ігор та розваг, а також для

насаджень дерев. Три сторони квадрата потрібно забудувати житловими будинками для сімейних, в кожному з яких буде чотири кімнати. В кімнаті має проживати сім'я у складі чоловіка, жінки і двох дітей до трьохрічного віку. На цій території будуть також приміщення для осіб, що наглядають за спальнями, і лікарня. В центральній частині квадрату передбачені приміщення для адміністрації, священнослужителя, вчителів і лікарів. По периметру квадрата знаходитимуться садки, за якими бойня, конюшня, пральня, млин, сільськогосподарські приміщення тощо. За ними знаходяться земельні ділянки, що обробляються, пасовища, які будуть обсажені фруктовими деревами [7].

Щоб діти не переймали поганих навичок у дорослих, вони з трьохрічного віку, будуть жити окремо від батьків, навчатися у школі, їсти у загальній їдальні. Педагогічні ідеї Р. Оуена нагадують погляди Ж. Ж. Руссо, який вважав, що дитина повинна зростати і розвиватися в гармонії з природою. У процесі навчання дітей особливе значення Р. Оуен надавав танцям, співам та іграм на свіжому повітрі [13, с. 151–152]. З самого початку освіта повинна бути безкоштовною і лише згодом має встановлюватися незначна плата (3 пенси на місяць або 3 шиллінги на рік) [14, с. 186]. Навчання повинно проходити у формі бесіди між дітьми і вчителем [14, с. 193] і лише після 10-річного віку – із використанням книг [14, с. 193–194]. Навчання дітей, як правило, розпочинається з 2-х років і триває до 12 років. Причому, починаючи з 10 років, діти навчаються у вечірній школі, де їх готують і навчають робітничим професіям [14, с. 187]. Тобто, останні два роки навчання носило б професійну орієнтацію для того, щоб після закінчення школи діти мали всі потрібні і корисні знання для їхнього подальшого життя [7].

Регламентована і праця жителів такого поселення. Чоловіки повинні займатися працею у сільському господарстві, на фабричній або на інших роботах в інтересах підприємства. Жінки мають доглядати за новонародженими, житлом, займатись обробіткою городів з овочами для громадської кухні та працювати на допустимих роботах на підприємстві протягом 4-5 годин на добу, займатись пошиттям одягу, а за наявності підготовки – здійснювати нагляд за вихованням дітей у школах. Діти старшої вікової групи протягом певної частини дня повинні допомагати на роботах у садках і на фабричному виробництві відповідно до їхніх фізичних сил [7].

На переконання Р. Оуена, запропонована система дасть змогу з найбільшою вигодою використовувати працю бідних і землю за одночасного зниження вартості сільськогосподарської продукції і продуктів людської праці, а машини і механізми будуть допомагати людській праці, а не змагатися з нею і виштовхувати її з процесу виробництва. Також за допомогою простих і ефективних способів буде забезпечене виховання в дітях добрих навичок і почуттів, які є бажаними для суспільства, покращення поведінки теперішніх дорослих безробітних і запобігання виникнення бідності [7].

Спробою знайти способи, за допомогою яких можна покращити умови життя бідних і найманих робітників із користю для підприємців, був його експеримент у Нью-Ленарку. На думку Р. Оуена, перевагами общинної праці, яка базується на принципі єдності праці і споживання, є природний характер праці, створення надлишку всього, що необхідне для комфортного існування, сприяння позбавленню від поганих звичок і вироблення цінних інтелектуальних навичок. Саме об'єднання трудящих за загальними

інтересами для спільного виробництва і споживання в результаті правильного виховання і навчання їхніх нащадків і за відповідних умов, встановлених в інтересах всіх, гарантуватимуть безпеку суспільства, теперішній і майбутній добробут кожної людини, зокрема максимальний добробут всіх [12].

Дуже виваженими і повчальними на сьогодні є роздуми Р. Оуена про сутність щастя. В статті «Опис ряду помилок і бід, які витікають із минулого і теперішнього суспільства» (1817) [15] зауважується, що метою всіх людських зусиль є досягнення щастя. Проте щастя не можна досягти, ним не можна користатися і володіти, ним не можна забезпечити до тих пір, поки всі люди не будуть насолоджуватися гарним здоров'ям і не набудуть істинних знань багатства. До цього до здоров'я та істинних знань ставилися легковажно і люди прагнули до багатства та інших особливих цілей. Проте, коли вони досягли їх навіть у самих великих масштабах, то виявилось, що ці досягнення руйнували і неминуче руйнують щастя. Підсумовуючи свої роздуми, Р. Оуен робить висновки, які є актуальними і на сьогодні: «хоча тепер світ заповнений багатством за наявності величезних можливостей для його подальшого зростання, проте скрізь панує бідність» [15, с. 322–323].

Багато соціально-економічних питань підняв Р. Оуен у «Доповіді графству Ленарк» (1820) [8]. Зокрема, відзначаючи важливу роль машинного виробництва в економічному зростанні, він підкреслює його неоднозначні наслідки. Введення парового двигуна і прядильної машини значною мірою вплинули на зростання могутності людини і збільшення продуктивних сил за піввіку у 20 разів. Це призвело до накопичення багатства невеликою частиною населення, а решта населення перетворилась у рабів і залежить від примх та хамства монополістів.

Оскільки використання машин погіршує становище робітників, Р. Оуен вбачав причину економічних криз надвиробництва у недоспоживанні трудящих мас, зниження їхньої заробітної плати, скорочення внутрішнього попиту на предмети споживання.

Р. Оуен визнавав важливість принципу індивідуальної зацікавленості, який є наріжним каменем всієї соціальної системи і без якої суспільство існувати не може. Проте такий принцип протистоїть суспільному благу і тому їх необхідно поєднати, щоб отримати великий позитивний ефект. Для цього необхідні зміни, спрямовані на втілення великого й універсального принципу з погодження всіх дрібних дисгармонічних інтересів. Цього можна досягти в результаті створення нового суспільного ладу, в якому не буде бідності і безробіття. Цей лад він називав соціалістичним, а його основою мала бути кооперативна община, в якій населення буде займатися як промисловою, так і сільськогосподарською працею.

У книзі «Про новий моральний світ» (1840) [16] акцентовано увагу на тому, що у спробах забезпечити щастя для всього людського роду люди незмінно робили великі помилки, оскільки їх дії не мали солідного обґрунтування. І лише після багатьох зроблених помилок вони переконалися, що обрали не правильний шлях, а їх дії призводили до гріхів і бід замість добробуту і щастя.

Для того, щоб люди отримували задоволення від гарного суспільства, його насамперед необхідно створити. Таке суспільство має базуватись на наукових основах і управлятися за допомогою простих та здорових принципів рівності і справедливості, де праця буде корисним і приємним задоволенням, яка триватиме менше чотирьох

годин. У суспільстві не буде розумних основ для боротьби або змагання за багатство. Наступить час, коли природним шляхом ця боротьба буде припинена.

Фантастичними є уявлення Р. Оуена про позитивні зміни, які мають відбутися у новому суспільстві. Зокрема, на його переконання, фізичні й розумові здібності кожної людини примножаться пропорційно до кількості членів такої об'єднаної сім'ї. Вигода такого об'єднання проявлятиметься в економії часу, праці і капіталу в процесі виробництва і розподілу багатства, у формуванні характерів і місцевого управління. Великі сімейні об'єднання, які будуть організовані на науковій основі, розповсюджуватимуться на територіях приходу, графства і князівств. Шляхом союзу останніх створюватимуться королівства та імперії. Саме тоді людський рід, що об'єднаний у братерській сім'ї, займе у світі гармонії як особисте сімейне помістя, що рівною мірою належить всім, поверхню всієї землі. Відірвуть основи для боротьби, заздрості чи конкуренції, і кожен, отримуючи розумне виховання і освіту від народження, стане особою, що володіє, що матиме можливість насолоджуватися всіма радощами життя у будь-якому кліматі і будь-якому районі. В міру поширення сімейних об'єднань, вони об'єднуватимуться для вирішення місцевих або ширших завдань. На початках об'єднуватимуться десятки, а потім сотні, тисячі і десятки тисяч общин залежно від тих питань і справ, які вимагатимуть їхньої участі. Всі вони будуть наділені повними правами, всіма засобами і можливостями для достойного життя, і будуть лише зобов'язаними застосовувати свої розумові і фізичні здібності у корисних і приємних заняттях [10].

Роздумуючи про природу приватної власності, Р. Оуен вважає, що вона була і є причиною безкінечних злочинів і бід, що випробовуються людьми. Володіння приватною власністю веде до того, що її власники стають хамовитими егоїстами, водночас цей егоїзм зазвичай пропорційний величині власності. Маючи набагато більше, ніж їм потрібно для задоволення розумних потреб, багато з них спокійно ставляться до випадків смерті безробітних, яких вони позбавили роботи.

На переконання Р. Оуена, приватна власність є постійною причиною виникнення ворожнечі у суспільстві, незмінним джерелом брехні і шахрайства серед людей. На сьогодні вона є єдиною причиною бідності, яка породжує у всьому світі злочини і горе. В епоху машин і хімії, вона повністю не потрібна і є невиправданим злом. У раціонально організованому суспільстві вона не буде існувати. На зміну капіталістичній системі, що базується на приватній власності, має прийти нова, яка базуватиметься на суспільній основі. Відособлені інтереси та індивідуальна організація сімей на основі приватної власності будуть ліквідовані. На зміну їм прийде науково обґрунтоване об'єднання чоловіків, жінок і дітей у формі общин, які функціонуватимуть як одна сім'я і забезпечуватимуть собі існування. Таке об'єднане сімейство складатиме первинну ланку нової організації людського суспільства, за якого всі люди отримають нову свідомість, нові почуття і засвоять зовсім іншу поведінку порівняно з людиною колишнього світу.

Слід зауважити, що він був противником класової боротьби і покладав надії на те, що перебудову суспільства можна здійснити за рахунок зусиль верхівки світу. На глибоке переконання Р. Оуена, перехід від хамовитого, відштовхуючого, неорганізованого і жалюгідного теперішнього до освіченого, привабливого і щасливого

майбутнього в жодному випадку не може бути здійснено шляхом насильства або гніву і недоброзичливості до будь-якої частини людства. Цей великий переворот у всіх людських справах може бути кінцево здійснений тільки шляхом розвитку великих основних істин, що повідані людям в душі миру, добродушності і милосердя [17].

Особливістю поглядів Р. Оуена є те, що він вважав за необхідне лише мирний характер перевороту. «Цей перехід може бути проведений тільки мирним шляхом і за допомогою мудрої передбачуваності. Недопустима спроба зміни характеру уряду або суспільства за рахунок насильства. Гнів у його різних стадіях аж до крайнього насильства і смертельної боротьби свідчить лише про відповідні йому стадії безумства і помішання розуму» [18].

Як вважав Р. Оуен, революція, яка приведе від неправди до правди, від брехні до істини, від пригноблення до справедливості, від шахрайства і страждань до прямолінійності, чесності і щастя вже розпочалася і ніяка земна сила вже не зможе тепер зупинити цей поступальний процес [18]. Важливу роль у процесі переходу до нового суспільства мають відігравати уряди країн через введення нових порядків з метою подолання хамства і бід, з якими ведуться життєво важливі справи у всіх країнах світу. Такий перехід полягає у простій заміні шкідливих і нерозумних умов гарними і переважаючими у всіх сферах життя і повної заміни всіх зовнішніх порядків у суспільному житті. На переконання Р. Оуена, саме влада, яка вмєє управляти теперішньою системою урядового механізму, найкраще підготовлена до проведення будь-якої бажаної зміни, сприятливої для всіх сторін, ніж нові люди, які спочатку мають захопити позиції теперішніх правителів за допомогою боротьби, яка викликає озлобленість і недоброзичливість і супроводжується великими безпорядками і плутаниною [18]. Велику роль у процесі переходу має відіграти просвіта суспільства, яку повинні здійснювати уряди за допомогою газет, які вони видаватимуть для кожного народу окремо.

Характерними рисами моделі ідеального суспільного устрою Р. Оуена є такі:

- відсутність приватної власності, організація кооперативної праці на засадах суспільної власності, рівність усіх громадян у правах і обов'язках;
- первинною ланкою нового суспільного устрою є кооперативні общини (трудові комуни), засновані на принципі єдності праці і споживання;
- обов'язкова для всіх праця, яка становить єдине мірило цінності;
- використання соціалістичного принципу розподілу: «від кожного – по здібностях, кожному – по праці»;
- ліквідація протилежності між містом і селом, розумовою і фізичною працею шляхом постійної зміни роду діяльності у трудових комунах;
- активна роль держави (розумного уряду) у створенні нового суспільства;
- управління у соціалістичному суспільстві здійснюється профспілками.

Висновки. У своєму вченні Р. Оуен здійснив критику наявного суспільного ладу і спонукав до роздумів над проблемами еволюції людського суспільства, вказував на напрямки майбутньої еволюції суспільства та посприяв пошуку шляхів його вдосконалення.

Хоча соціальні утопічні погляди і його реформаторська діяльність мали суперечливий характер, переважно були нереальними, проте вони виявили помітний

вплив на англійський робітничий рух, діяльність профспілок і на подальший розвиток економічної думки.

Захищаючи інтереси робітничого класу і стверджуючи, що матеріальні блага створюють саме працівники, проте відводив їм пасивну роль у перетворенні суспільства. Він був противником класової боротьби і звертався із планами перебудови наявного ладу до урядів цивілізованих країн Європи і Америки.

У розробці проєктів майбутнього суспільства Р. Оуен був дуже педантичним. Він прискіпливо придумував, які раціони харчування повинні бути у майбутньому суспільстві, як мають розподілятися кімнати для сімейних пар, холостяків тощо. Очевидно, що в такій конкретизації деталей наявні елементи фантазії. Проте він також давав практичні рекомендації, ставши ініціатором прийняття фабричного законодавства про обмеження робочого дня, про заборону праці жінок і дітей у нічний час, вимагав від держави втручання в економічне життя в інтересах трудящих, зробив спробу на практиці втілити ідеї перебудови суспільства. На позитивну оцінку заслуговують його ідеї щодо промислового удосконалення суспільства, підвищення культурного, освітнього і морального рівня людей.

Перспективи подальших розвідок. Побудова гуманного і справедливого суспільства є важливим завданням, яке стоїть перед українським народом. Це потребує великих знань, досвіду і здобутків світової економічної думки, зокрема великого науковця Р. Оуена. Тому перспективним є здійснення подальшого детального аналізу головних праць відомого економіста, що дасть змогу більш глибоко зрозуміти й оцінити його вчення та вклад у розвиток світової економічної думки.

Література

1. Фулье А. Ж. Э. Современная наука об обществе. Москва, 2007. 344 с.
2. Алексеев В. Теоретичні і практичні розробки Роберта Оуена як приклад державно-управлінської діяльності. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. № 3 (22). С. 3–16.
3. Кирилюк Ф. М. Політологія Нової доби : посібник / Київ, 2003. 304 с.
4. Мызгина А. Педагогические идеи Роберта Оуэна на фабрике Нью-Ленарк. URL: <http://moluch.ru/archive/313/71159> (дата звернення: 02.04.2021).
5. Owen, R. (1813). A New View of Society: Or, Essays on the Principle of the Formation of the Human Character, and the Application of the Principle to Practice. Cadell and Davies, Strand, 23 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=sk9gnQEACAAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 02.04.2021)
6. Owen, R. (1817). Observations on the Effect of the Manufacturing System: With Hints for the Improvement of Those Parts of it Which are Most Injurious to Health and Morals (2nd Edition), London, Edinburgh & Glasgow, 24 p. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/owen/observations.htm> (дата звернення: 02.04.2021)
7. Owen, R. (1817). Report to the Committee of the Association for the relief of the manufacturing and labouring poor, laid before the Committee of the House of

- Commons on the poor laws. London, 24 p. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=umn.31951002082052k&view=1up&seq=31> (дата звернення: 03.04.2021).
8. Owen, R. (1820). Report of the County of Lanark of a Plan for Relieving Public Distress and Removing Discontent by Giving Permanent, Productive Employment to the Poor. Ams Pr Inc, 42 p. URL: <http://la.utexas.edu/users/hcleaver/368/368owenlanarktable.pdf> (дата звернення: 05.04.2021).
9. Owen, R. (2015). Lectures On The Rational System Of Society, Derived Solely From Nature And Experience: As Propounded By Robert Owen, Versus Socialism Derived From ... Of Exeter And Others : And Versus The Present Hardcover, Sagwan Press, 198 p. URL: https://www.amazon.com/Lectures-Rational-Society-Derived-Experience/dp/1340463512#reader_B07NNS2XJC (дата звернення: 07.04.2021).
10. Owen, R. (1831). The Book of the New Moral World: Containing the Rational System of Society, Founded on Demonstrable Facts, Developing the Constitution and Laws of Human Nature and of Society, Glasgow, 52 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=9mcOAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 08.04.2021).
11. Оуэн Р. Избранные сочинения / Пер. с англ. и коммент. С. А. Фейгиной. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. Т. 1. 416 с. URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/O/OUEN_Robert/_Ouen_R..html#0001 (дата звернення: 11.04.2021).
12. Оуэн Р. Дальнейшее развитие плана, содержащегося в докладе Комитета Ассоциации для облегчения положения промышленных и сельскохозяйственных рабочих. *Избранные сочинения* / пер. с англ. и коммент. С. А. Фейгиной. Москва; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. Т. 1. 416 с. URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/O/OUEN_Robert/_Ouen_R..html#0001 (дата звернення: 11.04.2021).
13. Podmore, F. (1907). Robert Owen. A biography. 2 volumes. Vol. 1. New York: D. APPLETON AND COMPANY, 420 p. URL: <https://archive.org/details/robertowenbiogra01podm/page/n11/mode/2up> (дата звернення: 14.04.2021).
14. Owen, R. (1920). The life of Robert Owen. By himself, London: Q. Bell and Sons LTD, 352 p. URL: <file:///C:/Users/B96E~1/AppData/Local/Temp/SJMcKee-Archives-Search-Results.pdf> (дата звернення: 15.04.2021).
15. Оуэн Р. Описание ряда заблуждений и бед, вытекающих из прошлого и настоящего состояния общества. Утопический социализм: Хрестоматия / общ. ред. А. И. Володина. Москва : Политиздат, 1982. С. 322–323.
16. Owen, R. (1840). The Book of the New Moral World: Containing the Rational System of Society, Founded on Demonstrable Facts, Developing the Constitution and Laws of Human Nature and of Society, H. Robinson & Company, 1840, 52 p. URL: <https://play.google.com/store/books/details?id=9mcOAAAAYAAJ&rdid=book-9mcOAAAAYAAJ&rdot=1> (дата звернення: 15.04.2021)
17. Оуэн Р. Революция в сознании и деятельности человеческого рода, или грядущий переход от неразумия к разумности. *Избранные сочинения* / пер. с англ. и коммент. С. А. Фейгиной. Москва; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. Т. 1. 416 с.

URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/O/OUEN_Robert/_Ouen_R..html#0001 (дата звернення: 18.04.2021).

18. Оуэн Р. Практические меры для мирного перехода от нынешней дурной системы лжи, бедности и несчастья к благой системе истины, богатства и счастья. Избранные сочинения / пер. с англ. и коммент. С. А. Фейгиной. Москва; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. Т. 2. 352 с. URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/O/OUEN_Robert/_Ouen_R..html#0002 (Дата звернення: 25.04.2021 р.).

References

1. Ful'ye, A. Zh. E. (2007). Sovremennaya nauka ob obshchestve [Modern science of society]. 344 p. [in Russian].
2. Aleksyeyev, V. (2014). Teoretychni ta praktychni rozrobky Roberta Ouena yak pryklad derzhavno-upravlin's'koyi diyal'nosti [Theoretical and practical developments of Robert Owen as an example of public administration]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya – Public administration and local self-government*, 3 (22), 3-16 [in Ukrainian].
3. Kyrylyuk, F. M. (2003). Politolohiya Novoyi doby [Political science of the New era]: textbook. 304 p. [in Ukrainian].
4. Myzgina A. Pedagogicheskiye idei Roberta Ouena na fabrike N'yu-Lenark [The pedagogical ideas of Robert Owen at the New Lenark factory]. Retrieved from: <http://moluch.ru/archive/313/71159> [in Russian].
5. Owen, R. (1813). A New View of Society: Or, Essays on the Principle of the Formation of the Human Character, and the Application of the Principle to Practice. Cadell and Davies, Strand, 23 p. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=sk9gnQEACAAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> [in English].
6. Owen, R. (1817). Observations on the Effect of the Manufacturing System: With Hints for the Improvement of Those Parts of it Which are Most Injurious to Health and Morals (2nd Edition). London, Edinburgh & Glasgow, 24 p. Retrieved from: <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/owen/observations.htm> [in English].
7. Owen, R. (1817). Report to the Committee of the Association for the relief of the manufacturing and labouring poor, laid before the Committee of the House of Commons on the poor laws. London, 24 p. Retrieved from: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=umn.31951002082052k&view=1up&seq=31> [in English].
8. Owen, R. (1820). Report of the County of Lanark of a Plan for Relieving Public Distress and Removing Discontent by Giving Permanent, Productive Employment to the Poor. Ams Pr Inc, 42 p. Retrieved from: http://la.utexas.edu/users/hcleaver/368/368_owenlanarktable.pdf [in English].
9. Owen, R. (2015). Lectures on the Rational System of Society, Derived Solely from Nature and Experience: As Propounded By Robert Owen, Versus Socialism Derived From ... Of Exeter And Others : And Versus The Present Hardcover, Sagwan Press, 198 p. Retrieved from: https://www.amazon.com/Lectures-Rational-Society-DerivedExperience/dp/134_0463512#reader_B07NNS2XJC [in English].

10. Owen, R. (1831). The Book of the New Moral World: Containing the Rational System of Society, Founded on Demonstrable Facts, Developing the Constitution and Laws of Human Nature and of Society. Glasgow, 52 p. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=9mcOAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> [in English].
11. Owen, R (1950). Izbrannyye sochineniya [Selected works], Vol. 1, 416 p. Retrieved from: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/O/OUEN_Robert/_Ouen_R..html#0001 [in Russian].
12. Owen, R. (1950). Dal'neysheye razvitiye plana, sodержashchegosya v doklade Komiteta Assotsiatsii dlya oblegcheniya polozheniya promyshlennyykh i sel'skokhozyaystvennykh rabochikh [Further development of the plan contained in the report of the Association Committee for the Facilitation of Industrial and Agricultural Workers]. *Izbrannyye sochineniya – Selected works*, Vol. 1, 416 p. Retrieved from: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/O/OUEN_Robert/_Ouen_R..html#0001 [in Russian].
13. Podmore, F. (1907). Robert Owen. A biography, Vol. 1, New York: D. APPLETON AND COMPANY, 420 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/robertowenbiogra01podm/page/n11/mode/2up> [in English].
14. Owen, R. (1920). The life of Robert Owen. By himself, London: Q. Bell and Sons LTD, 352 p. Retrieved from: <file:///C:/Users/B96E~1/AppData/Local/Temp/SJMcKee-Archives-Search-Results.pdf> [in English].
15. Owen, R. (1982). Opisaniye ryada zabluzhdeniy i bed, vytekayushchikh iz proshlogo i nastoyashchego sostoyaniya obshchestva [Description of a number of misconceptions and troubles arising from the past and present state of society]. *Utopicheskiiy sotsializm: Khrestomatiya – Utopian socialism: A textbook*, pp. 322-323 [in Russian].
16. Owen, R. (1840). The Book of the New Moral World: Containing the Rational System of Society, Founded on Demonstrable Facts, Developing the Constitution and Laws of Human Nature and of Society, H. Robinson & Company, 52 p. Retrieved from: <https://play.google.com/store/books/details?id=9mcOAAAAYAAJ&rdid=book-9mcOAAAAYAAJ&rdot=1> [in English].
17. Owen, R. (1950). Revolyutsiya v soznanii i deyatel'nosti chelovecheskogo roda, ili gryadushchiy perekhod ot nerazumiya k razumnosti [The revolution in the consciousness and activity of the human race, or the coming transition from unreason to reason]. *Izbrannyye sochineniya – Selected Works*, Vol. 1, 416 p. URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/O/OUEN_Robert/_Ouen_R..html#0001 [in Russian].
18. Owen, R. (1950). Prakticheskiye mery dlya mirnogo perekhoda ot nyneshney durnoy sistemy lzhi, bednosti i neschast'ya k blagoy sisteme istiny, bogatstva i schast'ya [Practical measures for a peaceful transition from the current bad system of lies, poverty and unhappiness to a good system of truth, wealth and happiness]. *Izbrannyye sochineniya – Selected Works*, Vol. 2, 352 p. URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/O/OUEN_Robert/_Ouen_R..html#0002 [in Russian].

Статтю отримано 19 квітня 2021 р.

Article received April 19, 2021